

Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Серія «Проблеми судової практики»

НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ

Коментар судової практики

За загальною редакцією
професора *І. В. Спасибо-Фатєєвої*

Харків
«Право»
2018

Серія заснована 2017 р.

Авторський колектив:

В. І. Крат – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

О. П. Печений – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

І. В. Спасибо-Фатеева – доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Г. О. Уразова – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Н. Ю. Філатова – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Виконано в рамках НДР: «Системне вирішення проблем судової практики при застосуванні норм цивільного права»

За підтримки співдружності «ЦИВІЛІСТИЧНА ПЛАТФОРМА»

Недійсність правочинів : комент. суд. практики / [І. В. Спасибо-Фатеева, В. І. Крат, Н. Ю. Філатова та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. – Харків : Право, 2018. – 264 с. – (Серія «Проблеми судової практики»).

ISBN 978-966-937-419-6

У коментарі ставляться зловбоденні питання судової практики з позовної давності – її застосування, початок перебігу, зупинення, переривання, наслідки спливу тощо. Відповіді на питання дають науковці з посиланням на правові позиції вищих судових інстанцій із наданням чіткого їх обґрунтування.

Для суддів, адвокатів, студентів, викладачів та всіх, хто шукає відповіді на питання щодо недійсності правочинів.

УДК 347.441.83

══════ Перелік умовних скорочень

АРК –	Автономна Республіка Крим
АТ –	акціонерне товариство
ВАСУ –	Вищий адміністративний суд України
ВГСУ –	Вищий господарський суд України
ВССУ –	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ –	Верховний Суд України
ГК України –	Господарський кодекс України
ГПК України –	Господарський процесуальний кодекс України
ДКЦПФР –	Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ЄСПЛ –	Європейський суд з прав людини
ЖК УРСР –	Житловий кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
ЗК України –	Земельний кодекс України
КАС України –	Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України –	Кодекс законів про працю України
КСУ –	Конституційний Суд України
НБУ –	Національний банк України
НКЦПФР –	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
НПА –	нормативно-правовий акт
ПАТ –	приватне акціонерне товариство
ПП –	приватне підприємство
СК України –	Сімейний кодекс України
ТОВ –	товариство з обмеженою відповідальністю
ЦК України –	Цивільний кодекс України
ЦК УРСР –	Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1963 р.
ЦПК України –	Цивільний процесуальний кодекс України

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ

1. Чи є визнання правочину недійсним мірою цивільно-правової відповідальності?

Уже досить давно на рівні доктрини дискутується питання про те, що являє собою недійсність правочину¹. На рівні законодавства трапляються випадки кваліфікації визнання правочину недійсним як відповідальності. Наприклад, згідно п. «а» ч. 1 ст. 211 ЗК України (яка має назву «Відповідальність за порушення земельного законодавства») громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за укладення угод з порушенням земельного законодавства. У свою чергу, угоди, укладені з порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, ренти, дарування, застави, обміну земельних ділянок, визнаються недійсними за рішенням суду (ст. 210 ЗК України).

ВГСУ акцентував, що «визнання правочину (господарського договору) недійсним господарським судом є наслідком його вчинення з порушенням закону, а не заходом відповідальності сторін. Тому для такого визнання, як правило, не має значення, чи усвідомлювали (або повинні були усвідомлювати) сторони протиправність своєї поведінки під час вчинення правочину; винятки з цього правила можливі, якщо вони випливають із закону (див., зокрема, абзац

¹ Див., наприклад: Растеряев Н. Недействительность юридических сделок по русскому праву: Часть общая и часть особенная. Руководство к торговым и гражданским сделкам. СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1900. 386 с.; Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1960. 171 с.; Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленных ими последствий / отв. ред.: В. А. Носов Томск : Изд-во Том. ун-та, 1967. 311 с.

шостий підпункту 3.3, підпункт 3.6 і підпункт 3.7 пункту 3 цієї постанови)»¹.

При всій дискусійності та неоднозначності поняття цивільно-правової відповідальності визнання правочину недійсним не може бути кваліфіковане як міра цивільно-правової відповідальності, тому що: а) визнання правочину недійсним направлене на відновлення порушених (невизнаних, оспорюваних) цивільних прав або інтересів; б) не покладає на сторону (сторін) додаткових цивільно-правових обов'язків майнового характеру або не позбавляє певних прав, а має наслідком правоперешкоджаючий ефект, оскільки вважається, що той чи інший правочин, який визнаний недійсним, не зумовив набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

У певних випадках для визнання правочину недійсним необхідно встановити умисел сторін правочину, для того щоб визнати його недійсним. Наприклад, в абз. 1 п. 24 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» вказується, що для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину². Проте це не перетворює визнання правочину недійсним у міру цивільно-правової відповідальності, а є лише умовою для визнання його недійсним.

В. І. Крат

2. Чи повинен суд встановити наявність порушеного цивільного права або інтересу для задоволення позову про визнання правочину недійсним?

Глумачення статей 16, 203, 215 ЦК свідчить, що для визнання судом оспорюваного правочину недійсним необхідним є:

¹ Див. підп. 2.5.1 підп. 2.5. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : постанова Пленуму ВГСУ від 29.05.2013 № 11. *Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.

² Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму ВСУ від 06.11.2009 № 9. *Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

по-перше, пред'явлення позову однією із сторін правочину або іншою заінтересованою особою;

по-друге, наявність підстав для оспорення правочину;

по-третє, встановлення того, чи порушується (не визнається або оспорується) суб'єктивне цивільне право або інтерес особи, яка звернулася до суду.

Таке розуміння визнання правочину недійсним як способу захисту є усталеним у судовій практиці. Це підтверджується численними висновками, що містяться в постановках ВСУ (наприклад: від 25.12.2013 р. у справі № 6-78цс13; від 21.10.2015 р. у справі № 3-649гс15; від 21.10.2015 р. у справі № 3-670гс15; від 04.11.2015 р. у справі № 3-669гс15; від 11.05.2016 р. у справі № 6-806ц16; від 30.11.2016 р. у справі № 910/31110/15).

Як правило, той чи інший спосіб захисту спрямований на відновлення порушених цивільних прав та (або) інтересів. При визнанні правочину недійсним потреба встановлення порушення цивільних прав та інтересів залежить від того, чи виконаний недійсний правочин. Тому якщо він виконаний (або виконується), то слід встановлювати порушені права і (або) інтереси. У тій ситуації, коли правочин не виконаний, визнання правочину недійсним, по суті, буде мати превентивний характер, спрямований на недопущення порушення цивільних прав і (або) інтересів.

В. І. Крат

3. Чи можуть визнаватися недійсними односторонні правочини?

У судовій практиці виникають проблеми із розумінням та визначенням односторонніх правочинів, тому ВСУ в «Практиці розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними» зазначив, що до односторонніх правочинів можна віднести: видачу та скасування довіреності; прийняття чи збереження зробленої речі; повідомлення одним співвласником інших співвласників про продаж своєї частки у спільній власності; пропозицію про продаж майна;

публічну обіцянку винагороди за віднайдення загубленої речі; складення, зміну та скасування заповіту; прийняття спадщини і відмову від неї тощо¹.

Вважаємо, що на односторонні правочини (як і на дво- та багатосторонні правочини) поширюється норма ст. 215 ЦК України «Недійсність правочину», оскільки в ній використовується загальне поняття «правочин». У ч. 2 ст. 202 ЦК України зазначено, що правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори).

Крім того, у ЦК України є окремі норми, що закріплюють недійсність односторонніх правочинів. Наприклад, у ст. 219 ЦК України передбачено, що у разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину такої правочин є нікчемним. Інший приклад, у частинах 1, 2 ст. 1257 ЦК України містяться правила про нікчемність заповіту (у випадку складання його особою, яка не мала на це права або якщо він складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення) та можливість визнання його недійсним (якщо волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі).

ВСУ застосовує норми ЦК України про недійсність одностороннього правочину. Так, під час перегляду справи ним було зазначено, що в ч. 2 ст. 369 ЦК України встановлено правило, згідно з яким згода співвласників на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена. Така згода за своєю правовою природою є одностороннім правочином. Відповідно до ч. 1 ст. 219 ЦК України в разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину такої правочин є нікчемним².

Г. О. Уразова

¹ Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними : узагальнення ВСУ від 24.11.2008. *Офіц. сайт ВСУ*. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/bce90d7b25c17f6dc225754e004b4c96?OpenDocument>.

² Постанова ВСУ від 27.01.2016 по справі №6-1912цс15. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55343355>.

4. Чи можуть визнаватися недійсними непойменовані правочини (дії, що вважаються правочинами внаслідок їх сутності, наприклад відмова від права)?

Відмова від права за своєю суттю є одностороннім правочином, що підтверджується як у доктрині¹, так і в судовій практиці². Тому положення ст. 203 ЦК України, яке містить загальні вимоги, дотримання яких є необхідним для чинності правочину, поширюється й на неї. Отже, норми ст. 215 ЦК України, у ч. 1 якої зазначено, що підставою недійсності правочину є недотримання в момент його вчинення стороною вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою ст. 203 цього Кодексу, також мають застосовуватися до такого непойменованого правочину.

Аналіз судової практики свідчить про те, що судді застосовують норми про недійсність до одностороннього правочину – відмови від права³. Дискусійним є питання, чи поширюються норми ст. 230 ЦК України на такий правочин, як відмова від прийняття спадщини.

Серед науковців немає єдиної точки зору щодо його вирішення. Так, одні вчені вважають, що ст. 230 ЦК України не може бути під-

¹ Уразова Г. О. Категорія відмови в цивільному праві України : монографія. Харків : Право, 2016. С. 48–50.

² Постанова ВГСУ від 02.04.2014 у справі №910/15410/13. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37994661>; Постанова ВГСУ від 26.03.2014 у справі №907/1039/13. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37994611>.

³ Рішення Ковпаківського районного суду м. Сум від 25.07.2013 по справі № 592/2780/13-ц. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32638994>; Рішення Приморського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 27.04.2015 по справі №266/1101/15-ц. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43795885>; Рішення ВСУ від 20.04.2011 у справі №6-16414св10. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15166395>.

ставою для визнання відмови від прийняття спадщини недійсною, аргументуючи це тим, що стаття поширюється тільки на договори¹. Другі ж – не виключають можливість визнання відмови від прийняття спадщини недійсною на підставі обману, а отже, вважають, що він може мати місце й у випадку вчинення односторонніх правочинів².

У судовій практиці також відсутня єдина позиція стосовно поширення норми ст. 230 ЦК України на односторонні правочини. Наприклад, в абз. 5 п. 25 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування»³ допускається можливість оспоровання односторонніх правочинів, оскільки встановлено, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, передбачених статтями 225, 229–231, 233 ЦК. Тоді як в абз. 3 п. 20 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»⁴ зазначена інша позиція, згідно з якою норми ст. 230 ЦК України не застосовуються щодо односторонніх правочинів.

Видається, що це питання має бути вирішено шляхом можливості застосування положень ст. 230 ЦК України й на односторонні правочини, у тому числі на відмову від прийняття спадщини. На користь цієї позиції можна навести такі аргументи. По-перше, у відмові від прийняття спадщини можуть бути заінтересовані особи, особливо якщо це спрямована (кваліфікована) відмова. Аналіз судової практики свідчить, що заінтересовані (-а) особи (-а) можуть впливати на формування волі

¹ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 ч. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. Ч. 1. С. 318; Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців. Т. 12 : Спадкове право / за ред. І. В. Спасиво-Фатєєвої. Харків : ФО-П Колісник А. А., 2009. С. 452. (Коментарі та аналітика).

² Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания. М. : Бератор-Пресс, 2003. С. 319.

³ Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму ВСУ від 30.05.2008 №7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

⁴ Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму ВСУ від 06.11.2009. URL: <http://www.scourt.gov.ua>.

спадкоємця відмовитися від прийняття спадщини, наприклад, через його обман. По-друге, у разі виникнення такої ситуації порушені права особи мають бути захищені. Такий захист передбачає ч. 5 ст. 1274 ЦК України шляхом визнання відмови від прийняття спадщини недійсною. По-третє, положення ст. 230 ЦК України сформульовані некоректно. У ній не враховано те, що вчинення деяких односторонніх правочинів (зокрема, спрямованої відмови від прийняття спадщини) можуть покращувати майнове становище третіх осіб, що зазначені в цьому правочині. Ці особи можуть впливати на формування волі особи, яка вчиняє правочин.

Г. О. Уразова

5. Чи може визнаватися недійсним неукладений договір?

Поняття «недійсний договір» та «неукладений договір» необхідно розмежовувати. По-перше, недійсний договір є правопорушенням, оскільки не відповідає вимогам ст. 203 ЦК України (крім її ч. 4). Тоді як неукладений договір свідчить про відсутність юридичного факту, через те що сторони не досягли згоди з усіх істотних умов та (або) порушили процедуру оформлення договору (ст. 638 ЦК України). По-друге, загальні правові наслідки недійсного договору передбачені в ст. 216 ЦК України. Щодо неукладеного договору, то він як правочин не породжує жодних наслідків, оскільки для права є юридично значимою дією.

Момент укладення договору визначається в ст. 640 ЦК України. На важливість його правильного визначення, а отже, й на розмежування понять «недійсний договір» та «неукладений договір» звертає увагу ВСУ у п. 8 постанови Пленуму «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»¹, де зазначається, що не може бути визнаний недійсним правочин, який не вчи-

¹ Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму ВСУ від 06.11.2009. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/63fc4792a8d4179ec225767400449588?OpenDocument>.

нено. Зокрема, не є укладеними правочини (договори), у яких відсутні встановлені законодавством умови, необхідні для їх укладення (відсутня згода за всіма істотними умовами договору; не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства для вчинення правочину потрібна його передача, тощо). Установивши ці обставини, суд відмовляє в задоволенні позову про визнання правочину недійсним. Наслідки недійсності не застосовуються до правочину, який не вчинено.

ВГСУ має схожу правову позицію щодо цього питання, яка висловлена в п. 2.6 постанови Пленуму «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними»¹, де зазначається, що господарським судам необхідно встановлювати, чи є оспорюваний правочин вчиненим та з якого моменту (статті 205–210, 640 ЦК України, частини 2–5, 7 ст. 180 ГК України тощо). Сама лише відсутність у договорі тієї чи іншої істотної умови (умов) може свідчити про його неукладення, а не про недійсність.

З аналізу постанов, винесених ВСУ по конкретних спорах, можна зробити висновок про додержання ним позицій, які містяться в п. 8 постанови Пленуму «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Так, у рішенні ВСУ зазначено, що договір, який не зареєстрований у встановленому законом порядку та щодо якого сторонами в належній формі не досягнуто згоди з усіх істотних умов договору оренди земельної ділянки, є неукладеним. Відповідно ж до норм ст. 215 ЦК України та п. 8 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» недійсним може бути визнано лише укладений договір. У разі якщо на виконання неукладеного договору стороною передчасно передано майно, між сторонами виникають правовідносини внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (статті 1212–1215 ЦК України)².

¹ Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : постанова Пленуму ВГСУ від 29.05.2013 № 11. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13/page>.

² Рішення ВСУ від 29.12.2009 у справі № 6-4556св09. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7462944>.

В іншому рішенні йдеться про те, що підписані сторонами документи не містять необхідної інформації про об'єкт оренди як одну з істотних умов договору оренди землі, тобто договори не є укладеними. Неукладений договір не породжує для його сторін прав та обов'язків, на досягнення яких було спрямоване їх волевиявлення. Положення ч. 2 ст. 15 Закону України «Про оренду землі», відповідно до якого недосягнення сторонами згоди з усіх істотних умов договору оренди землі є підставою для визнання його недійсним, застосуванню не підлягає, оскільки суперечить змісту ч. 1 ст. 215 прийнятого пізніше ЦК України, згідно з якою недійсним може бути визнано, так само як і розірвано, лише укладений договір¹.

Г. О. Уразова

6. З якого моменту правочин визнається недійсним?

Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, вважається таким з моменту його вчинення (ч. 1 ст. 236 ЦК України).

Господарське зобов'язання, визнане судом недійсним, також вважається недійсним з моменту його виникнення, хоча в ч. 3 ст. 207 ГК України йдеться про припинення виконання зобов'язання, визнаного недійсним, тобто про наслідки його недійсності. Проте саме таке розуміння моменту недійсності господарського зобов'язання вкладає ВГСУ².

Як за ст. 236 ЦК України, так і за ч. 3 ст. 207 ГК України, якщо за недійсним правочином права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється (щодо недійсного господарського зобов'язання – його припинення на майбутнє).

¹ Рішення ВСУ від 08.12.2010 у справі №6-49064св10. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12988227>.

² Див. п. 2.6. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : постанова Пленуму ВГСУ від 29.05.2013 № 11. *Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.

Зокрема, ВГСУ вказується: «якщо зі змісту господарського договору випливає, що зобов'язання за цим договором може бути припинено лише на майбутнє, оскільки неможливо повернути усе одержане за ним (наприклад, вже здійснене користування за договором майнового найму (оренди), користування електроенергією, спожиті послуги, зберігання, здійснене за відповідним договором, тощо), то господарський суд одночасно з визнанням господарського договору недійсним (за наявності підстав для цього) зазначає в резолютивній частині рішення, що зобов'язання за договором припиняється лише на майбутнє.

При цьому слід враховувати, що зобов'язання припиняються на майбутнє не на підставі відповідної вказівки в рішенні суду, а в силу закону, тому при визнанні недійсним правочину (господарського договору) зобов'язання його сторін припиняються на майбутнє з моменту набрання чинності рішення суду про визнання правочину (договору) недійсним, хоча б у судовому рішенні й не було зазначено про таке припинення.

Якщо господарське зобов'язання припиняється лише на майбутнє, господарським судам слід виходити з того, що у відповідних випадках і неможливості повернення одержаного за зобов'язанням у натурі правові наслідки такої недійсності визначаються відповідно до ст. 216 ЦК України та ч. 2 ст. 208 ГК України.

Разом з тим якщо за правочином, визнаним недійсним, права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, то наслідки у вигляді реституції застосовані бути не можуть, але згідно з ч. 2 ст. 236 ЦК України можливість настання таких прав та обов'язків у майбутньому припиняються»¹.

Тобто фактично при визнанні договорів оренди майна недійсними неможливо застосувати повну реституцію, оскільки вона передбачала б тоді повернення орендної плати, що при реальному використанні землі орендарем у минулому, звичайно, є неприпустимим, оскільки

¹ Див. п. 2.7. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : постанова Пленуму ВГСУ від 29.05.2013 № 11. *Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.

ки порушувало б права орендодавця і приводило б до безоплатного користування чужим майном, а відтак – до безпідставного збагачення.

Власне тому логічно, що судом у справі № 139/55/15-ц ч. 1 ст. 216 ЦК України та положення п. 10 постанови Пленуму ВСУ №9 були застосовані лише в частині повернення орендарем орендованої ним земельної ділянки. Фактично суд у даному випадку визнав договір оренди недійсним, а реституція була застосована частково з часу набрання рішенням суду законної сили.

І. В. Снасибо-Фатеева

7. У яких випадках правочин може визнаватися недійсним на майбутнє?

У ЦК України не передбачено визнання недійсним правочину на майбутнє. За загальним правилом він є недійсним з моменту його вчинення (ч. 1 ст. 236 ЦК України). Однак у судовій практиці виникають труднощі з визначенням моменту недійсності правочинів, а саме договорів, що мають триваюче виконання (наприклад, оренди, позики, про надання послуг тощо). У свою чергу, момент недійсності правочину впливає на застосування правових наслідків недійсності правочину.

У ч. 3 ст. 207 ГК України закріплено, що у разі якщо за змістом зобов'язання воно може бути припинено лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним і припиняється на майбутнє. Але складність полягає в тому, що мова йде не про припинення правочину (договору) на майбутнє, а зобов'язання, що виникає внаслідок укладення договору.

ВГСУ вказав, що в ч. 3 ст. 207 ГК України передбачена можливість припинення господарського зобов'язання лише на майбутнє. Отже, якщо зі змісту господарського договору випливає, що зобов'язання за цим договором може бути припинено лише на майбутнє, оскільки неможливо повернути все одержане за ним (наприклад, відбулося користування річчю за договором майнового найму (оренди), використано електроенергією, спожиті послуги, зокрема зі зберігання,

тощо), то господарський суд одночасно з визнанням господарського договору недійсним (за наявності підстав для цього) зазначає в резолютивній частині рішення, що зобов'язання за договором припиняється лише на майбутнє.

При цьому слід враховувати, що зобов'язання припиняються на майбутнє не на підставі відповідної вказівки в рішенні суду, а в силу закону. Тому при визнанні недійсним правочину (господарського договору) зобов'язання його сторін припиняються на майбутнє з моменту набрання чинності рішення суду про визнання правочину (договору) недійсним, хоча б у судовому рішенні й не було зазначено про таке припинення¹.

Аналіз рішень ВСУ щодо можливості визнання недійсним правочину на майбутнє свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення цього питання.

Наприклад, суд зробив висновок, що чинне законодавство не передбачає визнання недійсним правочину на майбутнє. У майбутньому можуть бути припинені виключно права та обов'язки сторін за тим недійсним правочином, за яким ці права та обов'язки передбачалися на майбутнє. Тобто визнання недійсним договору та визнання недійсним зобов'язання не є тотожними поняттями, оскільки в силу прямої вказівки закону договір, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення, а визнання недійсним зобов'язання за цим договором стосується наслідків недійсності такого договору. За таких обставин суди апеляційної та касаційної інстанцій дійшли помилкового висновку про те, що договір визнано у судовому порядку недійсним на майбутнє (з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду), а тому позивач має право вимагати виконання зобов'язань за цими договорами².

¹ Див. п. 2.7. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : постанова Пленуму ВГСУ від 29.05.2013 № 11. *Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України.* URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.

² Постанова ВСУ від 19.10.2016 по справі № 18/122-12/2. *Єдин. держ. реєстр суд. рішень України.* URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62226453>.